

İLK KADIN GENEL SÖZLÜKÇÜMÜZ İLHAN AYVERDİ VE MİSALLİ BÜYÜK TÜRKÇE SÖZLÜK

Fahrünnisa Bilecik*
Nevnihal Bayar*

Makalenin Alındığı Tarih / Received: 28/02/2015

Yayına Kabul Tarihi / Accepted for publication: 13/03/2015

Öz

Bu makalede ülkemizdeki sözlük çalışmalarını konu edilecek, dilimizin genel sözlüğünü yazan ilk Türk kadını İlhan Ayverdi ve eseri tanıtılacaktır. Asırlardan beri tarihî seyri içinde Türk dilini örnekleriyle gözler önüne seren Misalli Büyük Türkçe Sözlük ve ondan türetilmiş diğer çalışmalar detaylı bir şekilde incelenecektir. Ayverdi Sözlüğü'nün Türk sözlükçülük tarihi açısından önemi ve değeri vurgulanacaktır.

Anahtar Sözcükler: Sözlük, Ayverdi, dil

* Yard. Doç. Dr., Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, fbilecik@bartin.edu.tr

* Yard. Doç. Dr., Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, nevbayar@bartin.edu.tr

A TURKISH WOMAN LEXICOGRAPHER AND HER TURKISH LANGUAGE DICTIONARY

Abstract

In this article, the subject of dictionary studies in our country and İlhan Ayverdi, the first Turkish woman lexicographer and her Turkish language dictionary will be examined. The “Great Turkish Dictionary with Samples” reveals the richness of the Turkish language with examples derived from centuries of history, in addition to other studies which will be examined in detail. The importance and value of this dictionary in the history of Turkish lexicography will be highlighted.

Keywords: Dictionary, Ayverdi, language

Bir toplumun millet olmasını sağlayan unsurlardan biri belki de birincisi dildir. Dilin kelimelerini muhafaza eden sözlükler aynı zamanda milletlerin kültür seviyelerini ve yaşayış şekillerini yansıtır. Çünkü bu eserler, bir dilin kelimelerinin bütününe veya belli bir kısmını, deyimlerini alfabe sırasına, bazen de konu veya kavramlarına göre anlamlandırır, açıklar ya da başka dillerdeki karşılıklarını verirler. Bu sebeple de dil öğrenimi ve öğretiminde, dilin doğru kullanılmasında yararlanılan başlıca kaynaklardır. Diller için kültürel mirasın en iyi şekilde korunduğu ve gelecek nesillere aktarıldığı hazineler değerindedirler.

Sözlük yazmak son derece zor ve ilmî bir iştir. Sözlük yazarlığı (leksikografi) ayrı bir ilimdir ve dil biliminin bir dalıdır. Ülkemizde ise alt yapısı bulunmayan ilimlerin başında ne yazık ki sözlükçülük gelmektedir. Bundan hareketle dünyanın en zengin dillerinden biri olan Türkçe'nin sözlüğünü yazmanın gerçekten başlı başına bir mesele olduğunu söyleyebiliriz. Zorluklarına rağmen dilimizde günümüze gelinceye kadar çok sayıda sözlük yazılmıştır. Fakat bu çalışmalar çoğunlukla yabancı dillerden Türkçe'ye şeklinde hazırlanmış iki dilli sözlüklerdir. “Aslında Türkler, 8. yüzyıldan itibaren hep çeviri

faaliyetinin içinde bulunmuşlardır. Bu yüzden iki dilli sözlükçülük, yaygın bir çalışma alanı olmuştur. Hristiyanlık, Budizm, Maniheizm ve İslâmiyet ile karşılaşmak ve bu dinleri kabul etmek, Türklerin yaşadıkları kültür çevresini sürekli olarak değiştirmelerine sebep olmuştur. Sonuç olarak da, bu dinlerin kutsal öğretilerini ve kurallarını Türkçe'ye çevirmek zorunluluğu doğmuştur.”¹ İki dilli sözlüklerden madde başları Türkçe olan ilk sözlük Kaşgarlı Mahmut'un Dîvânü Lugâti't-Türk adlı eseridir. Karşılıkları Arapça olarak verilmiştir. 19. yüzyılda ise ilk Türkçe'den Türkçe'ye sözlük yazılmıştır (Ahmed Vefik Paşa, Lehçe-i Osmânî). “XX. yüzyılın başında ise Batı modeli sözlükçüğü çok iyi bilen ve bunu Türkçe'ye uyarlayan kişi, Şemseddin Sami (Fraşeri) olmuştur. Hazırladığı sözlükte madde başlarını alfabetik sıraya koymuş, harekeleri esas alan tasnifi dikkate almamış, harflere okumayı kolaylaştırıcı çeşitli işaretler eklemiş, sözcüğün türüne ait kısaltmalar koymuş, bütün Türkçe sözcükleri sözlüğe almaya gayret etmiş ve adına da Kâmûs-ı Türkî demiştir (1899-1900)”². Kâmûs-ı Türkî'ye kadar yazarlar, hazırladıkları çalışmalara Türkçe adını dahi verememişlerdir. Bu durum ise, sözlüklerin adeta iki dilli sözlükler olmaktan öteye geçmesini engellemiş, Cumhuriyet dönemine kadar “açıklamalı, izahlı vb” herhangi bir Türkçe'den Türkçe'ye sözlük yazılamamıştır. Cumhuriyet'ten sonraki dil çalışmalarında ise “sadeleştirme ve özleştirme” faaliyetleri ön planda olduğu için Türkçe sözlük çalışmaları bir müddet sekteye uğramıştır. Daha sonraki “derleme” ve “tarama” faaliyetleri sonucunda birtakım kılavuz ve sözlükler yazılmıştır: Türkçe'den Osmanlıca'ya,

¹ Usta, Halil İbrahim.(2006). Türkçe Sözlük Hazırlamada Yöntem Sorunları. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 46, 1, ss. 223-242.

² Gökçe, Aziz. (1998). Türkiye Türkçesinin Tarihî Sözlükleri. Kebikeç, Ankara ss. 22-28. ; Yavuzarslan, Paşa. (2004). Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-ı Türkî'si. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 44, 2, ss.185-202.

Osmanlıca'dan Türkçe'ye Cep Kılavuzları (1935)³, Derleme Sözlüğü⁴, Tarama Sözlüğü⁵, terim sözlükleri vb.

Şimdi bunların belli başlılarını ve Türkçe sözlük ifadesine uyanlarını-madde başlarının tamamı Türkçe olanlar, madde başlarının büyük bir kısmı Türkçe olanlar- kısaca inceleyelim. Tarih sırasına göre:

1. Dîvânü Lugâti't-Türk: Dilimizin ilk sözlüğüdür. Yazımı 1073 yılında Bağdat'ta tamamlanmıştır. Kaşgarlı Mahmut'un yazdığı bu sözlükte madde başları Türkçe, karşılıkları Arapça'dır. Çeşitli Türk şivelerinden kelimelere de yer verilmiştir. Araplara Türkçe öğretmek maksadıyla yazılmış, Türk gelenek, görenek, inanç ve coğrafyası hakkında da bilgi verilmiştir.⁶

2. Lehçe-i Osmânî: Ahmed Vefik Paşa tarafından 1867 yılında yazılmıştır. Türkçe'den Türkçe'ye ilk millî sözlüktür. Türkçe'nin halk ağzındaki ve eski metinlerdeki kelimelerini derleyip mânâları ile birlikte ön plana çıkarmıştır. Arapça ve Farsça kelimelere de bir sınır getirmiştir. 1876 yılındaki baskıda ayırım yapılmadan Türkçe asıllı kelimelerle Arapça ve Farsça kelimeler hep birlikte ele alınmıştır.⁷

³ Bayar, Nevnihal. (2006). Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü. Akçağ Yayınları, Ankara. ss. 19-20.

⁴ Derleme Sözlüğü. (1963-1982). TDK, I-XII, Ankara.

⁵ Tarama Sözlüğü. (1963-1977). TDK, I-VIII, Ankara.

⁶ Atalay, Ahmet Besim.(1939-1943). Divanu Lugati't-Türk Tercümesi I-II-III ve Dizin. Ankara. ; Kaçalın, Mustafa S. Divanu Lugati't-Türk=(Türk Dilleri Sözlüğü) İlk Türkçe Sözlük. Commentary Project of The Center of Centural Eurasian - Civilisation Archive. ; Caferoğlu, Ahmet. (1974). Türk Dili Tarihi II. İstanbul, ss. 19-48.

⁷ Toparlı, Recep. (2000). Lehce-i Osmanî. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 743, Türkiye Türkçesi Sözlükleri Projesi: 1, Eski Sözlükler Dizisi: 3, Ankara.; Gözütok, Avni. (1997). Türkiye Türkçesi'nin İlk Sözlüğü Lehce-i Osmanî. EFAD, 24, ss. 29-37. ; Çeri, Bahriye. (1998). XIX. Yüzyıldan Osmanlıca Bir Sözlük Lehçe-i Osmânî. Kebikeç, III/6, Ankara, ss. 169-174.

3. Kâmûs-ı Türkî: Şemseddin Sâmî tarafından yazılmıştır. Yaklaşık 29.000 kelimeye yer verilmiştir. Bunlardan 11.000'i Türkçe'dir. Şemseddin Sâmî, dilimize girmiş yabancı kelimeleri dilimizdeki kullanılış alanının genişliği nisbetinde Türkçe'nin malı sayar. Ancak bunların ne derecede ve hangi alanlarda kullanıldığını sözlüğünde belirterek eskilik ve gereksizliklerine de dikkat çeker. Batı kaynaklı kelimeler de sözlükte bulunmaktadır. Yaşayan kelimelerin tespit ve açıklaması ile kalmayıp Anadolu Türkçesi'nin unutulmuş veya terkedilmiş sözlerine de yer verir. Ayrıca Arapça, Farsça kelimelerin kökleri, her kelimenin gramerde ne olduğu ve hangi alanda kullanıldığı bilgileri de sözlükte bulunmaktadır. Örnekler azdır. İstanbul'da 1899-1900 yıllarında iki cilt olarak basılmıştır. Daha sonra sadeleştirilmiş ve genişletilmiş olarak Temel Türkçe Sözlük adıyla Tercüman yayınlarından dört cilt olarak 1985 yılında neşredilmiştir. Bu baskıda Türkçe kelimeler 14.000'e çıkarılmıştır.⁸

4. Türk Lugatı: Yazarı Hüseyin Kâzım Kadri'dir. Uygur Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Altay Türkçesi, Kazan, Âzerî, Kırgız şiveleri, Çuvaş ve Yakut lehçelerine âit kelimelerle Batı Türkçesi kelimeleri ve Batı Türkçesi'nde kullanılan Arapça, Farsça ve batı kaynaklı kelimelerin bulunduğu oldukça geniş bir sözlüktür. Örneklidir. Kelimelerin gramerde ne olduğu belirtilmiştir. Anlamlar numara verilmeden arka arkaya sıralanmıştır.⁹

⁸ Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle). (2011). Haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul. ; Yavuzarslan, Paşa. (2004), ss.185-202. ; Doğru, Fatih. (2013). Kâmûs-ı Türkî'den Türkçe Sözlük'e Anlam Değişimleri – Eylemler. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9, Ankara, ss.1183-1222.

⁹ Hüseyin Kâzım Kadri. (1927-1945). Büyük Türk Lugatı, I-IV. ; Öbek, Ali İhsan. (2009). Tarihî Türk Sözlükçülüğünde Dönüm Noktası: [Büyük] Türk Lügatı. Turkish Studies International Periodical for The Languages, Literature And History of Turkish or Turkic Volume 4/4, ss.845-855. ; Albayrak,

5. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük: 60 yıllık bir mâcerâsı olan Türkçe Sözlük, önemli bir çalışmadır. 1945 yılından günümüze kadar on baskı yapmıştır. İlk baskısında 23.000 kelime vardır, bunun 11.640'ı Türkçe'dir. 1930'lu yıllarda özleşme hareketi hızlanır, yeni kelime türetme faaliyetleri artar. Dil Kurumu, 1935 yılında Türkçe'den Osmanlıca'ya ve Osmanlıca'dan Türkçe'ye olmak üzere iki cep kılavuzu çıkarır. Kılavuzlarda, türetilen yeni kelimeler ve halk ağzından alınanlar bulunmaktadır. Bu da ilk sözlüğün temelini oluşturur. Arapça ve Farsça kelimelere çok az yer verilmiştir. Daha sonraki baskılarda bu sayı giderek artmıştır. 60'lı yılların sonu 70'li yılların başında, halkın kullandığı Arapça ve Farsça kelimelere dönüş vardır. Özleştirme çalışmaları yavaşlamıştır. Son baskısında söz, terim, deyim, ek ve anlamdan oluşan 104.481 söz varlığına yer verilmiştir. Örnek sayısı 29.040'dır.¹⁰

6. Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi: On iki cilttir. İstanbul'da 1969-1973 yılları arasında basılmıştır. Türkçe sözlükler içinde lugat kısmı itibariyle önemlidir. En kapsamlı çalışmalardan biridir. Ansiklopedi maddelerinde de oldukça detaylı bilgi mevcuttur.¹¹

7. Büyük Türkçe Sözlük: Mehmet Doğan tarafından yazılmıştır. 16 baskı yapmıştır. Ankara'da 1981-2003 yılları arasında basılmıştır. Prof. Dr. Tuncer Gülensoy'un da katkılarıyla hazırlanan ve tek cilt olan sözlük ciddi bir çalışmadır. Son yıllarda çıkarılmış Türkçe sözlükler arasında ferdi bir çalışmanın ürünü olması bakımından önemlidir.¹²

Nurettin. (1988). Hüseyin Kâzım Kadri. İslâm Ansiklopedisi, 18, İstanbul, ss. 554-555.

¹⁰ Türkçe Sözlük. (1945-2011). Türk Dil Kurumu, Ankara.

¹¹ Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi. (1969-1973). Haz. Sefa Kılıçlıoğlu, Nezihe Araz, Hakkı Devrim, 1-12, İstanbul.

¹² Doğan, Mehmet. (1981-2003). Büyük Türkçe Sözlük. Ankara.

8. Millî Eğitim Bakanlığı Örneklerle Türkçe Sözlük: Dört cilttir. 1995-1996 yıllarında basılmıştır. Orta dereceli okullar için hazırlanmıştır. Örnek sayısı çoktur.¹³

Bütün bu sözlükler dil tarihimiz için çok değerli eserlerdir. Şimdi de sözlük türlerini görelim:

Türkçede sözlükleri işledikleri ürünlerin kayıt durumuna, oluşturulduğu ortama ve yazılış biçimlerine bağlı olarak farklı şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Sözlükler hazırlanış amaçları, kullanım gayeleri ve taşıdıkları özelliklere göre birbirinden ayrılan çeşitli gruplar meydana getirirler. Bu konuda Kocaman “Sözlükbilimde sözlükler konu ve yöntemlerine göre değişik biçimde sınıflandırılabilirler; en yaygın kümelendirmelerden birisi şöyledir:

a) betimlemeli / kuralcı sözlükler

b) eşzamanlı / artzamanlı sözlükler

c) genel / teknik sözlükler

d) genel kullanım / öğrenim amaçlı sözlükler

e) tek dilli / iki ya da çok dilli sözlükler”¹⁴ şeklinde bir tasnif ortaya koymaktadır. Doğan Aksan’ın hazırlanış amaçları, kullanım gayeleri ve taşıdıkları özelliklere göre birbirinden ayrılan sözlükler konusundaki tasnifi de şu şekildedir:

“1. Bir ya da birden çok dilin söz varlığını işleme bakımından

a) Tek dilli sözlükler,

b) Çok dilli sözlükler.

2. Abece (Alfabe) sırasının esas alınıp alınmamış olmasına göre:

a) Abecesel sözlükler,

¹³ Millî Eğitim Bakanlığı Örneklerle Türkçe Sözlük. (1995-1996). I-IV.; Böler, Tuncay. (2006). Türkçe Sözlük (TDK) ile Örnekleriyle Türkçe Sözlük’ü (MEB) Karşılaştırma Denemesi. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 1, ss. 101-118.

¹⁴ Kocaman, Ahmet. (1998). Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük. 3, 6, Ankara ss.111538.; İlhan, Nadir. (2009). Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/4, ss. 534-554.

- b) Kavram Sözlükleri.
3. Ele alınan söz varlığının niteliğine göre :
- a) Genel Sözlükler (ortak dil, yazı dili sözlükleri),
 - b) Lehçebilim sözlükleri,
 - c) Eş anlamlı, eş adlı, ters anlamlı öğeler sözlükleri,
 - ç) Yabancı öğeler sözlükleri,
 - d) Tarihsel sözlükler,
 - e) Köken bilgisi sözlükleri (etimoloji sözlükleri),
 - f) Uzmanlık alanı sözlükleri (terim sözlükleri),
 - g) Argo sözlükleri,
 - ğ) Deyim ve atasözleri sözlükleri,
 - h) Anlambilim sözlükleri,
 - ı) Sanatçı ve metin sözlükleri,
 - i) Yanlış yerleşmiş öğe sözlükleri,
 - j) Tersine sözlükler.”¹⁵

Bizim bu çalışmada konu etmek istediğimiz İlhan Ayverdi de bir sözlük yazmıştır. Doğan Aksan’ın tasnifini dikkate alacak olursak Misalli Büyük Türkçe Sözlük; tek dilli, abecesel, genel bir sözlüktür. Bu eseri diğerlerinden farklı kılan, yazarının dilimizin genel sözlüğünü oluşturan ilk Türk kadını olması ve asırlardan beri tarihî seyri içinde Türk dilini örnekleriyle gözler önüne sermesidir. İlhan Ayverdi’den önce çeşitli sözlük çalışmaları yapan veya çalışmaların içinde yer alan kadınlarımız bulunmaktadır: Vecihe (Kılıçoğlu) Hatiboğlu¹⁶, Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu¹⁷ Aysan (Ediskun) Türkhan¹⁸, Neval (Kılıçkını)

¹⁵ Aksan, Doğan.(1982). Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim. 3, ss.77-85.

¹⁶ Hatiboğlu, Vecihe. (1969). Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü. Türk Dil Kurumu, Ankara Üniversitesi Basımevi.

¹⁷ Mazıoğlu Hasibe. (1969). Türkçe Sözlük. V. baskı, (Kemal Demiray, Sabahattin Kudret Aksal, Prof. Dr. Sadettin Buluç, Behçet Kemal Çağlar, Haydar Ediskun, Prof. Dr. Hasan Eren, Tahir Nejat Gencan, Orhan Şaik Gökyay, Prof. Dr. Samim Sinanoğlu, Dr. Mehmet Tuğrul, Ferit Devellioğlu, **Kadriye Alkan, Neval (Kılıçkını) Pırali** ile birlikte), Türk Dil Kurumu.

¹⁸ Türkhan, Aysan. (1974). Konuşan Deyimler ve Atasözleri, Remzi Kitabevi.

Pirali¹⁹, Belgin (Tezcan) Aksu²⁰ vb. Ancak bu çapta bir genel sözlük çalışması ile ilk defa karşı karşıya gelmekteyiz. Şimdi Misalli Büyük Türkçe Sözlük yazarı İlhan Ayverdi'yi tanıyalım:

“24 Ekim 1926'da Manisa Akhisar'da doğmuştur. Baba tarafı Dağıstan, anne tarafı Rumeli asıllıdır. İlk ve orta tahsilini Akhisar'da tamamladıktan sonra, 1943 yılında İzmir Karataş Lisesi'nden mezun olmuştur. Hastalık sebebiyle iki sene ara verdiği tahsiline İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde devam etmiştir.

Bu fakülteyi 1949 senesinde tamamladıktan sonra, edebiyat öğretmenliğine başlamıştır. Sırası ile Anarathigutyan Ermeni Orta Okulu, Galatasaray Lisesi, Zoğrafyon Rum Lisesi (1951-1955), Saint Joseph ve Saint Michele Fransız Liseleri ve 1960 senesinde Çapa Eğitim Enstitüleri'nde edebiyat öğretmenliği yapmıştır. Aynı yıl öğretmenlikten ayrılmıştır.

1966-1982 yılları arasında Türk Kadınları Kültür Derneği'nin ve 1972'de kurulan Kubbealtı Cemiyeti'nin başkanlığını yapmıştır. Daha sonra bu cemiyet Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı adıyla vakfa dönüşünce, vakfın başkanı olmuştur. Vefatına kadar bu vazifeyi sürdürmüştür. Kubbealtı Mecmuası'nın neşrinde, vakfın neşriyat, seminer, konferanslar, mûsikî çalışmaları ve çeşitli sosyal faaliyetlerinde eşi Ekrem Hakkı Ayverdi ve Sâmiha Ayverdi ile aktif rol oynamıştır.

1976 senesinde Kubbealtı'nın Türk dili üzerinde çalışmalar yapmak gayesiyle neşrine karar verdiği Misalli Büyük Türkçe Sözlük'ün hazırlanması ve yazılması işini 29 yıl aralıksız sürdürmüştür. (Eserin hazırlık safhası daha eski yıllara dayanır.) 13. asırdan günümüze kadar Türk dilinin envanteri demek olan ve

¹⁹ Pirali, Neval. (1975). Osmanlıca – Türkçe Okul Sözlüğü, (Ferit Devellioğlu ile birlikte) Rafet Zaimler Kitabevi.

²⁰ Tezcan Aksu, Belgin. (1998). Türkçe Sözlük. (Prof. Dr. İsmail Parlatır, Prof. Dr. Nevzat Gözaydın, Prof. Dr. Hamza Zülfikar, Yaşar Yılmaz ve Seyfullah Türkmen, **Belgin (Tezcan) Aksu** ile birlikte) IX. baskı, Türk Dil Kurumu.

binlerce misalle donatılan bu eser, 2005 yılında tamamlanmıştır.”²¹

İçinde 95 bin kelime, 100 bin misal bulduran ve 400 müellifin eserlerinin taranmasıyla ortaya çıkan bu muhteşem lugatın yazarı İlhan Ayverdi Hanımefendi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük’ün vücuda gelme mâcerâsını şöyle anlatıyor:

“Türk dilinin içinde bulunduğu çok vahim durum gönlümüzün yarası hâline gelmişti. Lugatlar dilin en zayıfladığı, en çıkmazda bulunduğu zamanlarda yapılır derler. Bu bozulmayı, bu çıkmazı içimizde bir acı halinde hissediyorduk. Ancak bu acıyı duymak, dostlarımızla paylaşmak, kapalı odalarda bunları ifade etmek çare değildi. Bir şeyler hem de tez elden bir şeyler yapmak gerekiyordu. Ne yapabiliriz? Bir dil akademisi kurulsaydı kimlerden müteşekkil olurdu? Elbette bunun dışında da pek çok isim varsa da tarafsız, bu husûsa emek vermiş dil bilginlerinin isimlerini tespit etmeye başladık. Temas ettiğimiz her şahıs büyük bir iştiyakla kabul ettiler ve kurul toplantıları başlatıldı. Ancak merhum Hacıeminoğlu’nun söylediği gibi *bu iş kuma kabul etmez bir çalışma* idi. Üniversite mensuplarının ise kuması pek çoktu. Aslı vazifeleri neşriyat, konferans vb. faaliyetler, onları bütün mesâîlerini bu işe vermekten alıkoyuyordu. Nitekim kısa bir zaman sonra hiçbir ilerleme olmadığı ortaya çıktı. Bu arada şunu minnetle belirtmek isteriz ki en büyük desteğimiz ve teşvikçimiz Kültür Bakanlığı Müsteşarı Emin Bilgiç Bey oldu. Kendisini rahmet ve minnetle anıyoruz.

Müzakereler sırasında işin başında olan profesörler, size 80 bin kelimelik bir lugatı bir sene sonra veririz dediler. Emin Bilgiç Bey hararetle ayağa kalktı ve siz bana böyle bir lugatı verin ben ellerinizi öperim, dedi. Fikirlerimiz, duygu ve düşüncelerimiz çok uyduğu için Emin Bilgiç Bey ve ailesiyle dostluğumuz gittikçe pekişti. Bakanlıktan bize lugat için bir avans verdiler. Bir müddet

²¹ Bayar, Nevnihal. (2006). İlk Kadın Lugatımız İlhan Ayverdi. Kubbealtı Merhaba, 34, ss. 22-24.

sonra işin hiç ilerlemediğini görmekten gelen bir üzüntü ile avansı iade ettik. Bu arada minnetle anacağımız bir isim de bize ödemeyi yapan Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu Bey'dir. Kendisini niçin bitmeden ödeme yaptın, diye mahkemeye verdiler. Mahkemede büyük bir mertlik göstererek böyle hayırlı bir iş için elimde olsa avans değil, bütün ödemeyi yapardım, dedi ve teslim edilen kısımları mahkemeye gösterdi. Avansı iade ettik. Bu suretle bir boyunduruktan kurtulup rahat bir nefes aldık. Fakat mesele ortada kalmıştı.

Herkes vazgeçmişti. Biz de vazgeçebilirdik. Fakat *kula verilen söz Hakk'a verilen sözdür* fehvâsınca bu işi yarı yolda bırakmak bize göre değildi. Devam edilecekti. Fakat kiminle? Cemiyet başkanı olarak mesuliyet benim üzerimdeydi. Ne bir dil âlimi ne de lugatçıydım. Hasbelkader Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirmiştım ve Yahya Kemal'in dediği gibi *Türkçe ağzımda anamın sütüdür*. Dilimi çok seviyordum. Sâmîha Ayverdi ve Ekrem Hakkı Ayverdi'nin teşvikleri ve büyük destekleriyle yazma işine giriştim. Başvurduğum her yerden yardım ve teşvik görmem benim de ümidimi arttırdı. Maddeleri yazmaya başladığım o tarihten itibaren artık sanki özel hayatım kalmadı. Günlerimi, aylarımı, senelerimi bu çalışma doldurdu.”²²

Misalli Büyük Türkçe Sözlük'ün yazılma sebebini ve kısa hikâyesini bu satırlardan öğreniyoruz.

Bir sivil toplum kuruluşu olan Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, niçin bir sözlük hazırlama lüzûmu duymuştur sorusuna ise sözlüğün giriş kısmında cevap buluyoruz:

“Hazırlığı 1971, yazılması 1976 senesinden başlayarak 2005 yılına kadar süren bu çok güç çalışmaya neden girdiniz denirse bizi bu yola sevkeden husus, Türk dilinin asırlardır süren çilesinin ve mâcerâsının, “benim bir dilim var” şuuruna eren herkesi göreve çağırması gerçeğidir.

²² Bayar (2006), ss. 22-24.

Önce aşırı bir Arapça ve Farsça düşkünlüğü, bu dillerin yalnız kelime olarak değil kuralları ile de dilimize girmesi, Türkçemizi âdetâ karma bir dil hâline getirmiştir.

Bu ifrâtı kaldıramayan aydınlarımızın gayretiyle başlatılan sâdeleşme hareketleri ise mecrâsından çıkmış, aşırı bir tasfiyeciliğe ve uydurmacılığa kadar dayanmıştır.

Zamanla bu hareket de durulmuş, fakat bu defa da dilimiz için başka bir büyük tehlike baş göstermiştir: Batı dilleri istilâsı.

Batı kaynaklı kelimeler, dilimize Arapça ve Farsça'nın girdiği gibi âdetâ hücum hâlinde girmektedir. İşin vahim tarafı bu seferki kelimelerle, kökleri Latince ve Yunanca'ya dayandığı için hiçbir kültür bağımız yoktur. İmlâ ve telaffuzları dilimize taban tabana zıttır. Bir husûsa dikkati çekmek isteriz ki bunlar mecbûrî olarak alınan teknik ve ilmî terimler değildir. Sırf bu mevzûda hassâsiyetimiz kaybolduğu için bir moda hâlinde dilimizi istilâ eden kelimelerdir.

Asırlardır kullandığımız mevsim yerine neden *sezon* diyoruz, geniş yerine *larj*, netice yerine *skor*? Eşyâ yerine *obje* demekten bir Türk olarak üzüntü duymalıyız.

İşte Türk dilinin bu akıl almaz hazin mâcerâsı bizi, dile sâhip çıkan bir akademi bulunsaydı ne yapardı suâlîne cevap aramaya götürdü. Cevap evvelâ bir sözlük ve bir imlâ kılavuzu yapılması idi.”²³

Bu düşüncelerle Türk'ün dilini, edebiyatını, sanatını kısacası kültürünü yaşamaya ve yaşatmaya adanmış bir müessese olan Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı bünyesinde, 1971 yılında, bir Dil Akademisi kurulmak istenmiştir. Hızla çalışmalara başlanmış, neticede Sâmiha Ayverdi, Dr. Ekrem Hakkı Ayverdi, Nihad Sâmi Banarlı, Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, Prof. Dr. Fâruk Kadri Timurtaş, Prof. Dr. Abdülkâdir İnan, Prof. Dr. Ömer Lütfî Barkan, Prof. Dr. Kaya Bilgegil, Orhan Seyfi

²³ Kubbealtı Lugatı Asırlar Boyu Târihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük. (2005). I-III, İstanbul, s. XI.

Orhon, Fâruk Nâfız Çamlıbel, Fevziye Abdullah Tansel ve İlhan Ayverdi'den oluşan bu akademi kurulmuştur.

Dil Akademisi'nin ilk amacı, bir medeniyet dili olan Türkçe'nin sözlüğünü hazırlamak olmuştur. Bunun üzerine harekete geçilerek İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mensupları ile çalışmalara başlanmıştır. 1972-1976 yılları arasında yüzlerce eser taranmış ve fişlenmiştir. Ancak üniversite mensupları ile yapılan çalışmalardan bir sonuç alınamayınca sözlük duraklama devresine girmiştir. İşte bu noktada, vakfın başkanı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunu ve ana dilinin sevdâlısı olan İlhan Ayverdi tek başına maddeleri yazmaya başlamıştır.

1978'den itibaren çalışmaya farklı isimler dâhil olur. Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu, Hayri Bilecik, Hülya Uğur, Prof. Dr. Mustafa Tahralı gibi. Bunun dışında mesleklerinin uzmanı 16 kişiden oluşan özel alan danışmanları, kendi sahalarına âit kelimelerin yazımında yardımcı olurlar. Ayrıca lugatın hazırlık safhasında yüzlerce eserin fişlenmesinde emeği geçenleri, dizgisinden bilgisayar işlerine kadar büyük bir fedâkârlıkla çalışanları da yâd etmek isteriz.

Farklı devirlerdeki yazılı ve sözlü dil örneklerini 3 cilt içinde toplayan, 3549 sayfa, 61.000 ana madde ve ara madde, yaklaşık 35.000 deyimden oluşan, 400 yazar ve şâirin 1000'e yakın eserinin taranmasıyla elde edilen, 100.000 örnekli bu temel başvuru eseri, 2005 yılında yayımlanır. 2006 yılında eserin 2. baskısı yapılmıştır. 2008'de de gözden geçirilmiş, yeni kelimeler eklenmiş ve 3595 sayfaya ulaşmış olarak tekrar neşredilmiştir. Ayrıca 2010 yılında bu 3 ciltlik lugat, tek cilt hâline getirilmiş ve araştırmacıların kullanımına sunulmuştur (1420 sayfa).

Şimdi öncelikle 3 ciltlik Kubbealtı Lugatı'nı içeriği ve özellikleri bakımından inceleyelim:

Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük'ün İçeriği

Bu sözlük Türk dilinin bir çeşit envanteridir. Târihî dil sözlüğü, konuşulan dilin sözlüğü vb. tasniflerin dışındadır. Türkiye Türkçesi'nin söz varlığını kapsayan sözlükte;

- a. Yaşayan Türkçe kelimelere,
- b. Deyimlere,
- c. Terimlere,
- d. Yer yer mazmunlara (asıl mânâyı dolaylı olarak anlatan güzel sözlere), edebî mânâlara ve ansiklopedik açıklamalara,
- e. XIII. yüzyıldan îtibâren var olup bâzıları halk ağzında yaşamakta devam eden ve Arap harfleriyle yazılan eserlerde, belgelerde yer alan kelimelere,
- f. Türkçesi olduğu halde yaygınlaşan yabancı kelimelere, Türkçesi olmayan yabancı kelimelere,
- g. Yeni türetilenlere yer verilmiştir.

Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük'ün Özellikleri

1. Kubbealtı Lugatı, XIII. yüzyıldan XXI. yüzyıla kadar Türkçe'de kullanılmış olan yerli ve yabancı kelimeleri içermektedir. Arapça ve Farsça'dan dilimize geçmiş kelimelerle diğer yabancı dillerden giren kelimeler sözlüğe alınmıştır. Eski Türkiye Türkçesi döneminden ve halk ağzından ise belirlenen ölçüye uygun olanlar –kullanım alanı olanlar, örneği bulunanlar- alınmıştır.

2. Kubbealtı Lugatı'nda gramer kategorileri (dilbilgisi sınıflandırmaları) ve fiil çatıları çok titiz bir şekilde gösterilmiş, kelimelerin, özellikle fiillerin anlamları buna göre gruplandırılarak yazılmıştır.

3. Mevcut sözlüklerde Türkçe kelimelerin etimolojisi (kök bilimi) hemen hemen hiç verilmemiştir. Kubbealtı Lugatı'nda ise bütün kelimeler için etimolojik bilgi vardır. Ayrıca anlam ve etimolojiyle ilgili çeşitli dil notları ve açıklamalar bulunmaktadır.

4. Sözlüklerde en önemli mesele anlamdır. Kelimelere dildeki kullanımlara göre doğru anlam vermek gerekir. Kubbealtı Lugatı'nda anlamlandırma üzerinde titizlikle durulmuştur. Bu hususta çok kelime kullanmaktan ve zengin ifâdeden kaçınılmamıştır. Kelimelerin eskiden kullanılan fakat sonradan unutulmuş bazı anlamlarına da belli ölçüde yer verilmiştir. Dilin zenginliği olan eş anlamlı kelimeler de sözlüğe alınmıştır.

5. Sözlükte deyimlere çok geniş ölçüde yer verilmiştir. Deyimlerin, tabîî ve canlı dilin bir nevi temînâtı ve sigortası olduğu düşüncesiyle hareket edilmiştir.

6. “Terimler yabancı dillerdeki kelimelerin dilimize gümrüksüz giriş kapısıdır.” Bu sebeple çeşitli ilim alanlarına âit kelimelerde yâni terminolojide mutlaka uzmanlara başvurulmuştur. Dil, edebiyat, târih, sanat vb. ilimlerin yaygın terimlerinden yeni teklif edilenler, doğru teşkil ise alınmıştır. Kurallara uygun olarak türetilen bazı terim karşılıkları, henüz yaygınlaşmadığı halde Türkçe başka karşılıkları olmadığı ve kullanılmalrı arzu edildiği için alınmıştır: Mütenâzır ve Simetrik yerine teklif edilen Bakışimli alındı. Fenomenizm yerine teklif edilen Olaycılık, Görüngücülük alındı.

7. Kubbealtı Lugatı'nda 100.000 örnek bulunmaktadır. Kelimelerin ve anlamların örneklerle ispatlanması tercih edildiği için fazla örnek alınmıştır. Örnek sayısı bakımından en zengin sözlüktür. 1000'e yakın eser taranarak bu örnekler tek tek seçilmiştir. Dîvan Edebiyatı'ndan alınan örnekler îtibâriyle de yine en zengin sözlük durumundadır. Bunun yanı sıra günümüz ve farklı devir yazar ve şâirlerinin de yüzlerce örneğini bünyesinde barındırır.

İyi bir sözlük hazırlamak için sözlükbilimine göre öncelikle:

- “Amaç” belirlenmeli,
- Bu amaca ulaşmak için kullanılacak “dil malzemesi”nin sınırları çizilmeli,
- Bu malzemenin derleneceği “kaynaklar” belirlenmeli,

- Bu kaynakları kullanarak sözlüğü hazırlayacak olan sözlükbilimciler (fakat asla yalnızca dilci ve/veya edebiyatçılar değil) bir araya getirilmelidir.”²⁴

Şimdi bu dört madde bakımından Misalli Büyük Türkçe Sözlük’ü inceleyelim:

Amaç:

İlhan Ayverdi sözlüğün giriş kısmında amacı şöyle ifade etmiştir: Sâdece yaşayan Türkçemizi değil târihî seyri içinde Türk dilinin kazanmış olduğu zenginlikleri de gözler önüne serecek, Türk çocuklarına geçmişleriyle bağ kurmalarında ve milletlerin tarihlerinde daha dün demek olan 100-150 senelik metinleri okuyup anlayabilmelerinde yardımcı olabilecek bir sözlük” hazırlamak. Maddeleştirecek olursak:

1. *Türkçe’nin öğreniminde ve öğretiminde kullanılan bir kaynak olmak* (Günümüzde önemli ve tercih edilen bir kaynak durumundadır).

2. *Türkçe’nin doğru kullanımına destek vermek* (İmlâda fazlalık olarak görülen inceltme (^) ve uzatma (-) işaretleri sözlükte doğru telaffuzu sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Âraz maddesi²⁵, Akâit-Akâid maddesi²⁶ vb.).

3. *Kullanımda kelime tekrarları yerine anlatılmak istenileni farklı inceliklerle ifade edebilmeye yardım etmek* (Sözlükte M harfindelikler ve özel alan bilgisi gerektirenler hariç bütün kelimelerin anlamları İlhan Ayverdi tarafından yazılmıştır. Üslupta tekrara kaçılmadığı özellikle eşanlamlıların verildiği açıklıkla görülmektedir. Mesela, Aklen maddesinin anlamı; akıl bakımından, akıl îcâbı, akıl gereğince olarak verilmiştir²⁷).

4. *Türkçe’nin yüzyıllar içinde kazandığı kullanım özelliklerini belirlemek* (Her kelime üzerinde titizlikle durulmuş, kelimenin

²⁴ Usta, Halil İbrahim. (2006). ss. 223-242.

²⁵ Misalli Büyük Türkçe Sözlük. (2005). s. 163

²⁶ Misalli Büyük Türkçe Sözlük. (2005). s. 66

²⁷ Misalli Büyük Türkçe Sözlük. (2005). s. 78

kazandığı bütün kullanım özellikleri verilmiştir. Aşlamak²⁸, Çiğ²⁹ maddeleri vb.).

5. *Deyimlerini ve terimlerini ortaya koymak* (Hemen her madde başının altında o kelimeye ait terim ve deyimler verilmiştir. Ağız³⁰, Can³¹ maddeleri vb.).

6. Önemli mazmunlarını (asıl mânâyı dolaylı olarak anlatan güzel sözleri) ve edebî mânâlarını ifade etmek (Sözlükte bu anlamlara özellikle yer verilmiştir. Bâde³², Gül³³ maddeleri vb.)

7. Akademik seviyede çalışan yerli ve yabancı ilim adamlarının kelimelerdeki morfolojik (şekil bilgisi) ve semantik (anlam bilgisi) değişimleri takip etmelerine yardımcı olmak.

8. Madde başı olan kelimelerin Osmanlı Türkçesi'ndeki yazılışını, gramer kategorilerini ve etimolojisini, Eski Türkçe, Orta Türkçe, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin transkripsiyonlu okunuşlarını vererek akademik seviyede çalışan yerli ve yabancı ilim adamlarına ve özellikle üniversite -Türk Dili ve Edebiyatı- öğrencilerine yardımcı olmak.

10. Derleme Sözlüğü'ne ve yaşayanların tanıklığına dayanarak sözlü dil kullanımını ortaya koymak (Annaç-Alnaç³⁴, Boğasak³⁵ maddeleri vb.).

11. Sözlüğün başında yer alan temel tanıtma bilgileri ve sonunda bulunan Ekler çalışmasıyla sözlüğün kullanımında, dili doğru anlamada kolaylık sağlamak.

Lugatı incelediğimizde bu amaçların tamamının yerine getirildiğini görmekteyiz.

²⁸ Misalli Büyük Türkçe Sözlük. (2005). s.197

²⁹ Misalli Büyük Türkçe Sözlük. (2005). s. 591

³⁰ Misalli Büyük Türkçe Sözlük. (2005). s. 44-49

³¹ Misalli Büyük Türkçe Sözlük. (2005). s. 457-462

³² Misalli Büyük Türkçe Sözlük. (2005). s. 257

³³ Misalli Büyük Türkçe Sözlük. (2005). s. 1123

³⁴ Misalli Büyük Türkçe Sözlük. (2005). s. 148

³⁵ Misalli Büyük Türkçe Sözlük. (2005). s. 400

Dil malzemesinin sınırlarının çizilmesi:

Sözlüğün Türk dilinin bir envanteri olması düşünüldüğü için ilk olarak 1972-1976 yılları arasında, sonrasında ise 2005 yılına kadar devamlı olarak, 400 yazar ve şâirin 1000'e yakın eseri taranmış ve fişlenmiştir. Eserde 100.000 örnek bulunmaktadır.

Kaynakların belirlenmesi:

Sözlüğün önsözünde kaynak eserler ve örnek alınan yazar ve kitaplarla ilgili olarak detaylı bilgi verilmiştir. Bk. XXXVI-LXVIII

Bu kaynakları kullanarak sözlüğü hazırlayacak olan sözlükbilimciler (fakat asla yalnızca dilci ve/veya edebiyatçılar değil) bir araya getirilmeli:

11 kişilik Danışma Kurulu (Sâmiha Ayverdi, Dr. Ekrem Hakkı Ayverdi, Nihad Sâmi Banarlı, Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, Prof. Dr. Fâruk Kadri Timurtaş, Prof. Dr. Abdülkâdir İnan, Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan, Prof. Dr. Kaya Bilgegil, Orhan Seyfi Orhon, Fâruk Nâfiz Çamlıbel, Fevziye Abdullah Tansel ve İlhan Ayverdi)'na ek olarak farklı alanlarda 16 özel alan danışmanı ile çalışılmıştır. (Bk. İçindekiler'den önceki sayfa).

Misalli Büyük Türkçe Sözlük bu özellikleriyle şüphesiz iyi bir sözlük olduğunu ispatlamıştır.

Kubbealtı Lugatı tanıtıldığı günden itibaren basınıımız tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Lugat hakkında yazı yazan değerli gazeteci ve bilim adamlarımızdan birkaçının ismini vermek istiyoruz:

Selim İleri, İskender Pala, Ergun Göze, Yavuz Bülent Bakiler, Hilmi Yavuz, Doğan Hızlan, Hasan Pulur, Beşir Ayvazoğlu, Taha Akyol, Yılmaz Öztuna, Yağmur Atsız, Servet Kabaklı, Hakkı Devrim, Mehmet Niyazi, Mehmet Barlas, Emre Aköz, Sabahat Emir vb.

Ayrıca birçok gazete ve dergide de lugat hakkında tanıtıcı ve destekleyici yazılar çıkmıştır. Müsaade ederseniz bu yazılardan da birkaç örnek vermek istiyoruz:

Dîvan Edebiyatımızın önemli isimlerinden İskender Pala: “Ben, bir sözlüğün kaç kratlık olduğunu, diğer ifadesiyle, mükemmel olup olmadığını görmek için, genelde “can” maddesini açar, tanımdan başlayarak kelimenin müştaklarına, ilgili deyimlere, kalıp ifadeler ve terimlere sırasıyla bakarım. Bu yeni sözlük için de yine öyle yaptım ve can maddesini açtım. Türevleriyle birlikte tam 8 battal sayfada (449-456) 15 sütun.” Birkaç hafta bu sözlükte kelimeler yolculuğuna çıkacağını ve gene birkaç hafta, sözlükle ilgilenmeyi “roman okumaya” tercih edeceğini söylüyor.³⁶

Meşhur yazarlarımızdan Selim İleri, “Bu sözlükte anadilimizin romanını okudum. Türkçenin inceliklerini, güzelliğini, deyim ve mecazda uçsuz, bucaksız servetini yaşadım. Türkçenin imkânlarından habersiz kişiler İngilizcenin yanında, anadillerinin cıvıllığını söyler dururlar. Misalli Büyük Türkçe Sözlük onları bir kez daha yalancı çıkartıyor.” diyor.³⁷

Doğan Hızlan, “Türkçe Sözlük ile Osmanlıca Sözlük’ün özelliklerini bir arada barındıran bir sözlük bu... Uzmanlar, ciddi edebiyat okurları, edebiyat öğretmenleri için gerçekten her zaman başvurabilecekleri, yararlanacakları bir sözlük” diyor.³⁸

Gazetecilerimizden Emre Aköz, “Ben bir uzman değilim. Ama kendimce sözlüğü inceledim. Gördüğüm kadarıyla şahane bir çalışma olmuş. Kubbealtı Lugatı’nı gönül rahatlığı ile satın alabilirsiniz.” diyerek görüşlerini dile getiriyor.³⁹

Kubbealtı Lugatı, görüldüğü gibi basınıımızda büyük yankılar uyandırmıştır. Ayrıca 2005 yılında Türkiye Yazarlar Birliği tarafından İlhan Ayverdi’ye dil alanında “Yılın Yazarı” ödülü verilmiştir.

³⁶ Pala, İskender. (22.12.2005). Bir Sözlük Okumak. Zaman Gazetesi.

³⁷ İleri, Selim. (31.01.2006). Sözlükler, Bir Sözlük. Cumhuriyet Gazetesi.

³⁸ Hızlan, Doğan. (19.11.2005). Otuz Dört Yılda Hazırlanan Sözlük. Hürriyet Gazetesi.

³⁹ Aköz, Emre. (18.11.2005). Nihayet Şahane Bir Sözlük. Sabah Gazetesi.

Bununla birlikte, Karaman – Türk Dil Bayramı “2008 Yılı Türk Dili Hizmet Ödülü”ne İlhan Ayverdi lâıyk görölmüştür. Yine Elginkan Vakfı tarafından düzenlenen “Türk Kültürü Araştırma ve Teknoloji Ödülleri”nden biri, yazarımız İlhan Ayverdi ve eseri Misalli Büyük Türkçe Sözlük’e verilmiştir.

Ayrıca Sayın Ayverdi, genel sözlük yazarlığı kategorisinde yer alan ilk kadın sözlükçü olması dolayısıyla da birçok ödüle lâıyk görölmüştür.

Sözlük konusundaki faaliyete tekrar dönecek olursak; şu anda tamamlanmış dört çalışmamız bulunmaktadır. Bunlardan ilki:

1. Türkçe Sözlük:

3 ciltlik büyük sözlüğün gençlere, üniversite öğrencilerine yönelik olarak hazırlanmış ve tek cilt olarak kısaltılmış şeklindedir. Bu sözlükte;

- 40.000’i aşkın kelime,
- Bu kelimelerden oluşan binlerce deyim,
- Kullanılmakta olan binlerce terim,
- Günümüz yazar ve şairlerinden alınmış örnekler,
- Ayrıntılı etimolojik açıklamalar bulunmaktadır.

Ekim 2007’de basılmıştır. 1.200 sayfadır.⁴⁰

3 ciltlik Misalli Büyük Türkçe Sözlük ile arasındaki farkları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

A. 3 ciltlikteki anlam açıklamaları –öze dokunmadan- kısaltılmıştır.

B. Örnek sayısı azaltılmıştır.

C. Temel etimolojik (köken bilgisi) bilgiler mevcut olmakla birlikte açıklamaları kısaltılmıştır.

D. Kelimelerin eski yazılı ve transkripsiyonlu şekilleri özel alan bilgisine yönelik olduğu için kaldırılmıştır.

⁴⁰ Ayverdi, İlhan - Topaloğlu, Ahmet. (2007). Türkçe Sözlük. (Çalışma Gurubu: Dr. Fahrünnisa Bilecik-Dr. Nevnihal Bayar), I. Baskı. İstanbul.

E. Bâzı ara maddeler daha kolay bulunabilmeleri amacıyla madde başı yapılmıştır. Örnek: *Delice, Delicesine* 3 ciltlikte *Deli* maddesinin altında alınmıştır. Tek ciltlikte ise madde başı yapılmıştır. Aynı şekilde *Ağır işçi, Ağır sanâyi* 3 ciltlikte *Ağır* maddesinin altında alınmıştır. Tek ciltlikte ise madde başı yapılmıştır. Örnekleri çoğaltmak mümkündür.

F. Günümüzde kullanılmayan Arapça ve Farsça kelimeler tek ciltlik sözlükte çıkarılmıştır. Örnek: 3 ciltlikteki Arapça *Ağleb: Çok kuvvetli; pek çok*, Farsça *Ahker: Ateş koru; mec. Aşk ateşi* kelimeleri günümüzde kullanılmadığı için tek ciltlik sözlüğe alınmamıştır.

G. 3 ciltlikte yer verilmeyen ancak kullanımda olan yeni kelimeler tek ciltlik sözlüğe alınmıştır. Örnek: *Globalleşmek, Endüstrileşmek, Sloganlaşmak vb.* 3 ciltlik sözlüğün gözden geçirilmiş baskısına da bu kelimeler ilâve edilmiştir.

H. Özellikle terim olarak kullanılan bazı Arapça, Farsça ve batı kaynaklı kelimelerin anlamları, (Türkçelerinin yaygınlaşması amacıyla) Türkçe karşılıklarına kaydırılmıştır. Örnek: 3 ciltlikte sosyoloji terimi olan *Kollektivizm*'deki anlamlar, Türkçe karşılığı olan *Ortaklaşıcılık*'a kaydırılmıştır.

İ. 3 ciltlik sözlükte başta bulunan açıklamalar ile özel alan bilgisine yönelik olan ve sonda bulunan ekler bölümü tek ciltlikte çıkarılmış, sâdece kısaltmalar listesi verilmiştir.

Türkçe Sözlük de basında yankı uyandırmış, özellikle üniversite öğrencileri tarafından büyük ilgiyle karşılanmıştır.

2. Misalli Büyük Türkçe Sözlük'ün Gözden Geçirilmiş Baskısı:

Bilindiği üzere dil yaşayan, canlı bir varlıktır. Bu sebeple zaman içinde dilimize pek çok yeni kelime girmektedir. Misalli Büyük Türkçe Sözlük çıktıktan sonra da dilimize giren ya da daha önceden girip son zamanlarda yerleşen kelimeler olmuştur. Gözden geçirilmiş baskımızda bu kelimeler de incelenerek ve eleme yapıldıktan sonra sözlüğe dâhil edilmiştir.

Ayrıca bu baskıda, okurlarımız tarafından birimize gönderilen teklif ve tenkitlerden hareketle de bir takım düzeltmeler yapılmıştır.

Kubbealtı Lugatı'nın bu baskısı Haziran 2008'de tamamlanmıştır, 3.595 sayfadır.⁴¹

3. Okul Sözlüğü:

Orta öğretime yönelik kelime dağarcığını içeren sözlüktür. Okul Sözlüğü'nde madde başı olarak 14.000 kelimeye yer verilmiştir.⁴² Sözlüğe alınacak kelimeler seçilirken, genç nesillerin zengin bir kelime hazinesine sahip olmaları gereği göz önünde bulundurulmuştur. Bu noktadan hareketle, bugün konuşma ve yazı dilinde kullanılan, canlılığını yitirmemiş, kültürümüzün ve sosyal hayatımızın birer parçası hâline gelmiş kelimelerimiz, Okul Sözlüğü'nde tekrar hayat bulmuştur.

Bilindiği üzere Türkçe, deyimler bakımından oldukça zengin bir dildir. Dilimizin bu özelliğinden faydalanarak sözlük binlerce güzel deyimle süslenmiştir.

Ayrıca Türkçe'yi doğru ve güzel kullanan şâir ve edebiyatçılarımızdan da örnekler seçilmiştir.

Okul Sözlüğü, imlâ (yazım) kuralları bakımından önceki sözlüklerle aynı esaslara dayanmaktadır. Bu konuda üzerinde en çok durulan nokta, kelimelerin doğru olarak yazılıp okunmasıdır. Bu sebeple birtakım işaretler kullanılmıştır (â, â, î gibi). Amaç, güzel Türkçemizi işaretlere boğmak değil, dilimizin en doğru şekilde öğrenilmesini sağlamaktır.

Eylül 2009'da basılmıştır. 805 sayfadır.

⁴¹ Ayverdi, İlhan. (2008). Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük-Gözden Geçirilmiş Baskı. İstanbul.

⁴² Okul Sözlüğü. (2009). Çalışma Gurubu: Dr. Fahrünnisa Bilecik-Dr. Nevnihal Bayar, İstanbul.

4. Tek Ciltlik Misalli Büyük Türkçe Sözlük:

3 ciltlik Kubbealtı Lugatı'nın genişletilmiş baskısının tek cilt hâline getirilmiş şeklidir. Araştırmacılara kolaylık sağlamak amacıyla bu şekilde yayımlanmıştır. İçerik ve düzen olarak, Misalli Büyük Türkçe Sözlük'le aynıdır. Sadece kısaltmalar kısmında guruplamaya gidilmiş ve bu bölüm kapağın iç kısmına alınmıştır.

Ocak 2010'da basılmıştır, 1.420 sayfadır.⁴³

İlhan Ayverdi rahatsızlığı sırasında da sözlük çalışmalarıyla yakından ilgilenmiş ve yapılanları incelemiştir. Türkçe Sözlük, 3 ciltlik sözlüğün gözden geçirilmiş baskısı ve Okul Sözlüğü, hastalıkları zamanında basılmıştır. Aynı tarihlerde Kubbealtı Lugat Birimi adıyla vakıf bünyesinde oluşturulan çalışma gurubunda; danışman olarak Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu, Proje Müdürü Dr. Fahrünnisa Bilecik, Türkçe Sözlükler Koordinatörü Dr. Nevnihal Bayar bulunmakta idi. Yapılan çalışmalar Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu'nun ve İlhan Ayverdi'nin kontrolünden geçmekteydi.

İnsanlığı ve ilim hayatıyla çevresine örnek olmuş bu büyük insan 2009 yılının Kasım ayında vefat etmiştir.

Son zamanlarda Misalli Büyük Türkçe Sözlük (MBTS)'ün mimarının İlhan Ayverdi olmadığı ve muhtasarı Türkçe Sözlük'ün bir çalışma gurubunun eseri olmayıp sadece Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu tarafından yazıldığına dair bazı ifadelerle karşılaşmaktayız. Şöyle ki:

“MBTS'nin hazırlanmasında elbette merhûme İlhan Ayverdi Hanımefendi büyük gayretler sarf etmiştir. Ancak sözlükte hakkıyla ifade edilmediğini düşündüğümüz bir husûsu da dikkatlere sunmak isteriz. Böyle bir sözlüğün ortaya çıkmasında yaşayan en büyük sözlükçümüz Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu'nun engin sözlük bilgisi belirleyici olmuştur ve bugün akademi dünyasında herkes bu gerçeğin farkındadır. Ancak sebebi

⁴³ Ayverdi, İlhan. (2010). Misalli Büyük Türkçe Sözlük -Tek Cilt. (Yayına Haz: Can Bayar), İstanbul.

anlaşılmaz bir şekilde Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu adı İlhan Ayverdi adına göre daha küçük puntolarla iç kapakta gösterilmiştir. Nasıl bir bina mimarı ile anılırsa bu sözlüğün mimarı da Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu'dur.”⁴⁴

Türkçe Sözlük için de maalesef aynı tür ifadelere şahit oluyoruz:

“*Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'ün Ahmet Topaloğlu tarafından sadeleştirilerek öğrenciler, öğretmenler ve aydınlar için hazırlanmış son dönem Türkçesine ait bir sözlüktür. Her ne kadar sözlüğün üstünde İlhan Ayverdi'nin adı varsa da bu tamamıyla eseri yayımlayanların ısrarı yüzünden olmuştur. Eseri iki yıl Ansiklopedi'den artan bütün zamanını gece gündüz çalışarak yalnız başına hazırlamış, hatta İlhan Ayverdi böyle bir sözlüğün hazırlanıp yayımlandığını bilmeden vefat etmiştir.”⁴⁵

Bu çalışmaların 1984 yılından beri devamlı içinde bulunmuş ve birlikte çalışmış kişiler olarak, Sayın Hocamız Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu'nun desteğini takdirle karşılıyoruz. İlhan Ayverdi de sözlüğün önsözünde şu ifadelerle bu hakkı teslim etmektedir: “İstişareyi gerektiren ve halli icap eden her hususta yardımcı olan, kontrol ve redaksiyon işlerini yapan, Türkçe ve batı kaynaklı kelimelerin etimolojilerini ve gramer bilgilerini veren, dil notları koyan, Arapça ve Farsça kelimelerin etimolojilerini kontrol eden Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu Bey'le birlikte çalıştık”.⁴⁶

Ayverdi günler ve geceler süren mesaisiyle sözlüğü yazmayı sürdürmüş, Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu ise haftanın sadece bir

⁴⁴ Gürlek, Mehmet. (2014). Türk Sözlükçüğünde Bir Dönüm Noktası: Misalli Büyük Türkçe Sözlük. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/9, Ankara, ss. 1071-1090.

⁴⁵ Gürlek, Mehmet. (2014). Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu'nun Özgeçmişi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/7, I-XXX, Ankara, ss. I-XXX.

⁴⁶ Misalli Büyük Türkçe Sözlük. (2005). s. XII

günü Kubbealtı'nın Fatih'te bulunan Lugat Merkezi –İlhan Ayverdi vefatından önce burada oturmakta idi- ne gelerek belirtilen hususlarda yardımcı olmuştur. Desteği şüphesiz çok büyüktür ancak, Misalli Büyük Türkçe Sözlük'ün mimarı ömrünü bu işe adayan İlhan Ayverdi'dir.

Türkçe Sözlük ise sadeleştirmeleri tamamen kontrol eden İlhan Ayverdi ve eseri sadeleştiren Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu başta olmak üzere, Dr. Fahrünnisa Bilecik ve Dr. Nevnihal Bayar'dan oluşan çalışma gurubunun eseridir. Nitekim sözlüğün iç kapağında bu husus belirtilmiştir. İlhan Ayverdi bu lugat hazırlanırken ve basıldığında hayatta idi. Yaptığı hiçbir çalışmadan karşılık beklemeyen, bunu bir hizmet vesilesi olarak gören Ayverdi, eserinin önsözünde:

“Bu satırların yazarı, halka yapılan hizmetin Hakk'a olduğunun şuuruna varmış olanların ve eserlerinin kendilerine değil yaptırana ait olduğunu bilen, kendilerini yapılması murat edilen için sadece alet ve vasıta olarak görenlerin çırağıdır.

Bu sözlüğe ne kadar çileli, ne derece zor bir iş olduğunu bilmeden otuz sene kadar önce başlanmıştı. Bu çetinden çetin işe dilimizin mâruz kaldığı içler acısı maceraya karşı elini kolunu bağlayarak oturulamayacağı için kalkışmış ve kendimizi birdenbire omuzlarımızı çatırdatacak bir yükün altında buluvermiştik. Ne var ki otuz seneye yaklaşan çalışma boyunca en büyük desteğimiz, her iki Ayverdi'nin teşviki ve şöhret ve maddî menfaat kaygısından uzak olduğumuzu her an hissetmekten gelen bir emniyet ve samimiyetle işin tamamlanacağına olan inancımız olmuştur.

Bu çalışma Türk dili için bir nebze faydalı olacaksa günler ve geceler süren ağır mesai altında geçen seneleri şikâyet değil şükür vesilesi saymakta ve bu eseri bize gidilecek yolu ve her türlü hayrı gösteren aziz büyüklerimize ithaf etmekteyim.”⁴⁷ ifadelerine yer vermektedir.

⁴⁷ Misalli Büyük Türkçe Sözlük. (2005). Takdim Yazısı. s. VII.

Sonuç olarak 34 yıllık bir emeğin ürünü olan Misalli Büyük Türkçe Sözlük, ilk kadın genel sözlükümüz İlhan Ayverdi tarafından yazılmıştır. Bu anlamda çok özel bir yere sahiptir. İçeriği bakımından ise hâlihazırda yazılmış olan bütün sözlüklerin üzerindedir. Asırlar boyu tarihî seyri içinde Türk dilini örnekleriyle gözler önüne sermekte, nesiller arasında köprü vazifesi görmektedir. Türkçe'nin zenginliğini, güzelliğini bütün ihtişamıyla ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Aköz, Emre. (18.11.2005). Nihayet Şahane Bir Sözlük. Sabah Gazetesi.

Aksan, Doğan. (1982). Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim. 3.

Albayrak, Nurettin. (1988). Hüseyin Kâzım Kadri. İslâm Ansiklopedisi, 18, İstanbul, 554-555.

Atalay, Ahmet Besim.(1939-1943). Divanu Lugatı't-Türk Tercümesi I-II-III ve Dizin. Ankara.

Ayverdi, İlhan - Topaloğlu, Ahmet. (2007). Türkçe Sözlük. (Çalışma Gurubu: Dr. Fahrünnisa Bilecik-Dr. Nevnihal Bayar), I. Baskı. İstanbul.

Ayverdi, İlhan. (2008). Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük- Gözden Geçirilmiş Baskı. İstanbul.

Ayverdi, İlhan. (2010). Misalli Büyük Türkçe Sözlük -Tek Cilt. (Yayına Haz: Can Bayar), İstanbul.

Bayar, Nevnihal. (2006). İlk Kadın Lugatçımız İlhan Ayverdi. Kubbealtı Merhaba, 34, 22-24.

Bayar, Nevnihal. (2006). Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü. Akçağ Yayınları, Ankara.

Böler, Tuncay. (2006). Türkçe Sözlük (TDK) ile Örnekleriyle Türkçe Sözlük'ü (MEB) Karşılaştırma Denemesi. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 1, 101-118.

Caferoğlu, Ahmet. (1974). Türk Dili Tarihi II. İstanbul.

Çeri, Bahriye. (1998). XIX. Yüzyıldan Osmanlıca Bir Sözlük Lehçe-i Osmânî. Kebikeç, III/6, Ankara, 169-174.

Derleme Sözlüğü. (1963-1982). TDK, I-XII, Ankara.

Doğan, Mehmet. (1981-2003). Büyük Türkçe Sözlük. Ankara.

Doğru, Fatih. (2013). Kâmûs-ı Türkî'den Türkçe Sözlük'e Anlam Değişmeleri – Eylemler. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9, Ankara, 1183-1222.

Gökçe, Aziz. (1998). Türkiye Türkçesinin Tarihî Sözlükleri. Kebikeç, Ankara,

Gözütok, Avni. (1997). Türkiye Türkçesi'nin İlk Sözlüğü Lehçe-i Osmanî. EFAD, 24, 29-37.

Gürlek, Mehmet. (2014). Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu'nun Özgeçmişi. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/7, I-XXX, Ankara, I-XXX.

Gürlek, Mehmet. (2014). Türk Sözlükçüğünde Bir Dönüm Noktası: Misalli Büyük Türkçe Sözlük. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/9, Ankara, 1071-1090.

Hatiboğlu, Vecihe. (1969). Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü. Türk Dil Kurumu, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Hızlan, Doğan. (19.11.2005). Otuz Dört Yılda Hazırlanan Sözlük. Hürriyet Gazetesi.

Hüseyin Kâzım Kadri. (1927-1945). Büyük Türk Lügati, I-IV.

İleri, Selim. (31.01.2006). Sözlükler, Bir Sözlük. Cumhuriyet Gazetesi.

İlhan, Nadir. (2009). Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/4, 534-554.

Kaçalin, Mustafa S. Divanu Lügati't-Türk=(Türk Dilleri Sözlüğü) İlk Türkçe Sözlük. Commentary Project of The Center of Centural Eurasian - Civilisation Archive.

Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle). (2011). Haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.

Kocaman, Ahmet. (1998). Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük. 3, 6, Ankara.

Kubbealtı Lügati Asırlar Boyu Târihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük. (2005). I-III, İstanbul.

Mazıoğlu Hasibe. (1969). Türkçe Sözlük. V. baskı, (Kemal Demiray, Sabahattin Kudret Aksal, Prof. Dr. Sadettin Buluç, Behçet Kemal Çağlar, Haydar Ediskun, Prof. Dr. Hasan Eren, Tahir Nejat Gencan, Orhan Şaik Gökyay, Prof. Dr. Samim Sinanoğlu, Dr. Mehmet Tuğrul, Ferit Devellioğlu, **Kadriye Alkan, Neval (Kılıçkını) Piralı** ile birlikte), Türk Dil Kurumu.

Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi. (1969-1973). Haz. Sefa Kılıçlıoğlu, Nezihe Araz, Hakkı Devrim, 1-12, İstanbul.

Millî Eğitim Bakanlığı Örneklerle Türkçe Sözlük. (1995-1996). I-IV.

Okul Sözlüğü. (2009). Çalışma Gurubu: Dr. Fahrünnisa Bilecik-Dr. Nevnihal Bayar, İstanbul.

Öbek, Ali İhsan. (2009). Tarihî Türk Sözlükçülüğünde Dönüm Noktası: [Büyük] Türk Lügati. Turkish Studies International Periodical for The Languages, Literature And History of Turkish or Turkic Volume 4/4, 845-855.

Pala, İskender. (22.12.2005). Bir Sözlük Okumak. Zaman Gazetesi.

Pirali, Neval. (1975). Osmanlıca – Türkçe Okul Sözlüğü, (Ferit Devellioğlu ile birlikte) Rafet Zaimler Kitabevi.

Tarama Sözlüğü. (1963-1977). TDK, I-VIII, Ankara.

Tezcan Aksu, Belgin. (1998). Türkçe Sözlük. (Prof. Dr. İsmail Parlatur, Prof. Dr. Nevzat Gözaydın, Prof. Dr. Hamza Zülfikar, Yaşar Yılmaz ve Seyfullah Türkmen, **Belgin (Tezcan) Aksu** ile birlikte) IX. baskı, Türk Dil Kurumu.

Toparlı, Recep. (2000). Lehce-i Osmanî. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 743, Türkiye Türkçesi Sözlükleri Projesi: 1, Eski Sözlükler Dizisi: 3, Ankara.

Türkçe Sözlük. (1945-2011). Türk Dil Kurumu, Ankara.

Türkhan, Aysan. (1974). Konuşan Deyimler ve Atasözleri, Remzi Kitabevi.

Usta, Halil İbrahim.(2006). Türkçe Sözlük Hazırlamada Yöntem Sorunları. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 46, 1, 223-242.

Yavuzarslan, Paşa. (2004). Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-ı Türkî'si. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 44, 2, 185-202.

İlk Kadın Genel Sözlükümüz İlhan Ayverdi ve Misalli Büyük Türkçe Sözlük

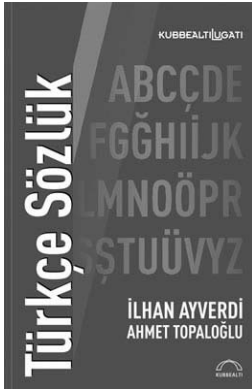
İlhan Ayverdi Lugat Çalışmasına Başladığı Yıllarda - 1974

İlhan Ayverdi Basılmış Lugat'ı İncelerken- 2006

İlhan Ayverdi Tarafından Yazılan Misalli
Büyük Türkçe Sözlük

Kubbealtı Lugat Birimi
Çalışma Gurubu Sözlükleri

Tek Cilt Olarak Basılan
Misalli Büyük Türkçe Sözlük